

Dr hab. Dorota Ławecka
Instytut Archeologii UW

Warszawa, 26.08.2019

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Mardas pod tytułem
„Development of settlement in the Northern Iraq since Hassuna till Ninevite
5 period (6500-2600 BC)”**

Przedłożona do recenzji rozprawa liczy dwieście trzydzieści osiem stron, w tym sto dziewięćdziesiąt dziewięć stron tekstu podstawowego; praca zawiera również obszerną, liczącą dwadzieścia osiem stron bibliografię, streszczenia oraz spis ilustracji i tabel zamieszczonych w tekście. Zgodnie z tytułem, praca poświęcona jest analizie osadnictwa na terenie północnego Iraku od okresu Proto-Hassuna do okresu Niniwa 5 włącznie. Podzielona jest na cztery rozdziały, z których pierwszy ma charakter wprowadzający (Introduction), drugi dotyczy zagadnień związanych z problematyką badań struktury osadnictwa w archeologii (A study of settlement patterns in archaeology), natomiast obszerny rozdział trzeci stanowi zasadniczą część dysertacji (Settlement patterns). Rozdział czwarty zawiera końcowe wnioski autorki (Conclusions). Praca ma logiczny, przejrzysty układ i jest dobrze zaplanowana.

W pierwszej części rozdziału pierwszego zdefiniowane zostały cel oraz ramy geograficzne i chronologiczne rozprawy. Wybór obszaru i okresów jest jak najbardziej uzasadniony, a przyjęty przez autorkę zakres pracy jest spójny. Być może ułatwieniem dla czytelnika byłoby nieco szersze omówienie we wstępnej części (Chronological scope) problemów związanych z periodyzacją, przyjętymi systemami chronologicznymi i wewnętrznymi podziałami omawianego okresu, a przynajmniej dodanie odnośnika do tabeli 2 znajdującej się końcu rozdziału. Trzeba jednak podkreślić, że autorka później wraca do tych zagadnień, częściowo je wyjaśniając. Dalsza część rozdziału poświęcona jest dokładnemu i klarownie przedstawionemu omówieniu celów, metodyki pracy terenowej i sposobowi dokumentacji w ramach projektu UGZAR, a także prezentacji innych projektów badań powierzchniowych, do których autorka będzie odnosić się w części analitycznej. Ponieważ rezultaty badań UGZAR stanowią swojego rodzaju „case study” i najważniejszą część

rozprawy, warto w tym miejscu wspomnieć, że Pani mgr Joanna Mardas uczestniczyła we wszystkich sześciu sezonach polowych UGZAR i można śmiało powiedzieć, że była jednym z filarów projektu. Ponieważ miałam okazję obserwować jej pracę w terenie, mogę z pełnym przekonaniem wyrazić uznanie dla jej pracowitości, zaangażowania i wysokiego poziomu kompetencji w podejmowanych działaniach. Wspominam o tym również dlatego, że różne fragmenty pracy są niejako „przekazem z pierwszej ręki” i wynikają ze znakomitej znajomości terenu, stosowanych w obrębie projektu procedur, a także problemów i trudności wynikających z pracy z materiałem pochodzącym z badań powierzchniowych.

Z wielką przyjemnością przeczytałam świetnie napisany rozdział drugi. W pierwszej części zawiera on zarys rozwoju badań osadniczych, wychodzący szeroko poza tereny Bliskiego Wschodu, omówienie założeń teoretycznych, które były lub są nadal podstawą postępowania badawczego naukowców zajmujących się tą tematyką, oraz refleksje nad złożonymi decyzjami i działaniami ludzi w przeszłości, które prowadziły do wytworzenia konkretnych systemów osadnictwa. Autorka porusza się w tej tematyce z dużą swobodą i znawstwem. Druga część rozdziału poświęcona jest omówieniu słusznie podjętych przez nią i dobrze zdefiniowanych zagadnień i problemów związanych ze specyficznymi uwarunkowaniami i ograniczeniami tego rodzaju badań i interpretacji ich wyników. Przystępnie i jasno opisana została metoda Dewara (z modyfikacjami Kintigha) dotycząca problemu oceny rzeczywistej liczby stanowisk funkcjonujących współcześnie sobie w danym, wydzielonym przez nas okresie. Próbę wykorzystania tego modelu do interpretacji wyników badań powierzchniowych w północnej Mezopotamii uważam za wielką zaletę niniejszej pracy. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że stosowanie „surowych” danych obarczone jest błędem, a ich odpowiednie oszacowanie wedle założeń wyżej wymienionych autorów prowadzi do uzyskania bardziej dynamicznego i bliższego rzeczywistości obrazu przemian osadniczych. Dobrym przykładem (jednym z nielicznych na razie dla Bliskiego Wschodu) ilustrującym zmianę interpretacji obrazu osadnictwa w okresie Uruk przy zastosowaniu przelicznika Dewara jest praca Pollock (2001, uwzględniona w bibliografii), dotycząca co prawda rejonu Nippur-Adab w południowej Mezopotamii, ale której krótkie omówienie mogłoby ewentualnie dodatkowo uzmysłowić czytelnikowi wagę problemu. W końcowej części rozdziału mgr Joanna Mardas w przejrzysty sposób zaznaja czytelnika z własnym stanowiskiem i przyjętymi założeniami teoretycznymi oraz sposobem interpretacji danych w następnej, głównej części rozprawy.

Kolejny, zasadniczy dla całości pracy rozdział trzeci, liczący sto trzydzieści siedem stron składa się z sześciu części, zgodnie z przyjętym podziałem chronologicznym, od okresu Proto-Hassuna i Hassuna do okresu Niniwa 5. Poświęcony jest wszechstronnej analizie pozostałości osadnictwa, która w każdym z podrozdziałów została przeprowadzona wedle tego samego, ułatwiającego porównania schematu. Główną część każdego z podrozdziałów stanowi szczegółowe opracowanie wyników uzyskanych w projekcie UGZAR. Jest to część pracy napisana w oparciu o niepublikowany (poza krótkimi raportami wstępnymi) materiał, a dane zostały samodzielnie przeliczone i zinterpretowane przez autorkę. Wyniki te zostały zestawione i porównane z rezultatami innych badań powierzchniowych w regionie. Szczególne znaczenie mają dane pochodzące z sąsiadujących projektów (EHAS, EPAS, LoNAP), w których zastosowano podobne założenia metodyczne i wspólną, tę samą co w projekcie UGZAR, typologię ceramiczną do datowania znalezisk. Należy jedynie żałować, że badania terenowe w obrębie tych przedsięwzięć jeszcze trwają, a dostępne dane w postaci raportów wstępnych są cząstkowe i ograniczone.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, doktorantka „obudowała” wnioski płynące z analizy rezultatów prospekcyj omówieniem najważniejszych wyników badań wykopaliskowych na stanowiskach znajdujących się na interesującym ją obszarze. Informacje te grupuje w podrozdziały dotyczące pozostałości budownictwa, zdobywania surowców i kontaktów z innymi regionami, zdobywania pożywienia oraz obyczajów grzebalnych, a więc informacji dotyczących gospodarki, relacji społecznych i ideologii/religii. Zabieg ten jest w pełni udany i powoduje, że każdy podrozdział, zamiast zawierać jedynie interpretację powierzchniówkowych danych liczbowych, staje się niewielką „monografią”, każdy z osobnym podsumowaniem i wnioskami, dotyczącymi szeroko pojętych przemian osadniczych w danym okresie. Analizie poddane zostały również uwarunkowania środowiskowe, takie jak gleby, dostęp do wody, szlaki komunikacyjne itd.

Drobne sugestie dotyczą (dla okresu LC3) ewentualnego uwzględnienia problemu szerokiego występowania tak zwanych „idoli okularowych”, znalezionych między innymi w Tepe Gawra, Hamoukar i Tell Brak. Co prawda ich interpretacja jest sporna, ale zdaniem Steina (2012, 140) ich obecność świadczy o wspólnych wierzeniach religijnych na dużym obszarze. W części dotyczącej okresu 5 należałoby zwrócić uwagę na bardziej precyzyjne używanie określeń chronologicznych (LC-Uruk); na przykład datowanie stanowiska Hacinebi na środkowy i wczesny okres Uruk (strona 138, przypis 99) może sugerować czytelnikowi, że było to osiedle z czysto południowym materiałem, co nie jest prawdą.

Wreszcie - aby ułatwić czytelnikowi wyrobienie sobie poprawnego obrazu opisywanych zjawisk - być może warto byłoby ustosunkować się do przytaczanych za innymi autorami mylnych informacji, jak na przykład występowanie wodnych bawołów w okresie LC1-2, co jest kwestią co najmniej sporną. Według Potts (Mesopotamian Civilization. The Material Foundations, London 1997, 257-259) wodne bawoły nie należały do miejscowej fauny, a przywołana w tekście niniejszej rozprawy za Lloydem identyfikacja rogów z Grai Resh, które zresztą należy datować na okres LC3-5, nie została według Potts potwierdzona (Potts 1997, przypis 4 na stronie 274). Podobnie, przytoczona na stronie 92 opinia Toblera, że lapis-lazuli pochodziło z terenów Iranu jest błędna. O ile mi wiadomo, obecności złóż tego minerału na terenie Iranu nigdy nie potwierdzono, a jego jedyne źródło w Afganistanie zostało poprawnie określone przez autorkę w przypisie 25 na stronie 55. Na stronie 115 autorka stwierdza, że lapis-lazuli pojawia się w północnym Iraku po raz pierwszy w okresie LC1-2; w sprzeczności z tym stwierdzeniem wydają się stać wzmianki o jego występowaniu w Yarim Tepe, w podrozdziale dotyczącym okresu Halaf (strona 72). Co do występowania chlorytu (strona 55, przyp. 25) Stein (2012, 136) sugeruje istnienie złoża tego surowca również w rejonie Diyarbakir.

Pracę kończy rozdział zawierający wyczerpująco sformułowane podsumowanie i wnioski. Obszerna bibliografia świadczy o dobrej znajomości literatury przedmiotu, również najnowszych publikacji. Pochwalić należy również bardzo staranną edycję pracy, a także poprawność i spójność zastosowanego aparatu; poniższe drobne uwagi szczegółowe dotyczą bardzo nielicznych potknięć, w żaden sposób nie wpływających na wysoką ocenę dysertacji. Sporadycznie brak dostatecznego powiązania (w postaci odnośników) ilustracji i tabel z tekstem. Nie znalazłam w wykazie skrótów ani w bibliografii odnośnika do wspomianej na stronach 157 oraz 158 *Handbook of Mesopotamia* 1917. O ile część anglojęzyczna napisana jest bardzo dobrze pod względem językowym i świetnie się czyta, o tyle drobne zastrzeżenia dotyczą polskiego streszczenia, gdzie pojawiają się niewątpliwe kalki z języka angielskiego, których można byłoby uniknąć. Co prawda język ewoluuje i słowo „progres” na dobre zadomowiło się już w słownikach języka polskiego (choć nie potrafię uzasadnić, w czym określenie to jest lepsze od słowa „postęp”), ale „survey” jeszcze chyba w tych słownikach nie zagościł. Okupacja stanowisk kojarzy mi się jednak przede wszystkim nie z ich zasiedleniem, a raczej z zajęciem przez obce, wrogie wojska lub uczestników strajku; nazwę okresu Niniwa 5 w języku polskim należy pisać przez w, nie v.

Podsumowując, rozprawa stanowi udaną próbę opracowania i porównania rozwoju osadnictwa w północnym Iraku, dokonaną w oparciu o najnowsze badania, i zawiera własną analizę częściowo jeszcze nie opublikowanego materiału pochodzącego z badań powierzchniowych w obrębie projektu UGZAR.

Oceniana praca jest w pełni dojrzała, przemyślana i sprawnie napisana; świadczy o bardzo dobrym opanowaniu poruszanych zagadnień i zawiera przemyślenia i konkluzje autorki. O jej dojrzałości jako badacza świadczy również ostrożność w wyprowadzaniu wniosków i umiejętność wypunktowania trudnych pytań i problemów. Autorka udowadnia przekonująco swoje możliwości intelektualne i predyspozycje do pracy naukowej.

W związku z powyższym z pełnym przekonaniem stwierdzam, że przedłożona mi do oceny rozprawa jest na wysokim poziomie i bez wątpliwości spełnia wszelkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Joanny Mardas do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

